

Frage, ob تېكفور direkt aus dem Armenischen oder erst durch Vermittlung des Arabischen ins Türkische übernommen wurde, entscheiden zu können. Dagegen wird man an dem armenischen Ursprung von تېكفور wohl festhalten müssen*.

Zum Schlusse will ich noch erwähnen, dass تېكفور auch in der osmanisch-türkischen geographischen Nomenklatur vorkommt, nämlich in تېكفور داغی (tekfür daghy) Königsberg (Namen eines Berges im Wilajet Adrianopel und türkischer Namen der Stadt „Rodosto“), in تېكفور گۆلی (tekfür gjölü, vulg. „tekir gjölü“) Königssee (Namen eines Sees südlich von der rumänischen Hafenstadt Kustendtsche oder Constanza) und in تېكفور چایری (tekfür çajry) die Kaiser-Au (Namen einer Ebene in Bithynien).

Dr. Friedrich von Zraditz-Greifenhorst.

* Eine Bestätigung für die von mir aufgestellte Etymologie von تېكفور fand ich in der Geschichte تاریخ آل عثمان (Tarih al 'Uthman) von Nesrî (G. Flügel, a. a. O., Bd. II, S. 209, Nr. 986. In dieser (fol. 25r., 26v etc.) kommt das Wort تېكفور in der Schreibart تېكفور, was nur als „tekewwür“ gelesen werden kann. „Tekewwür“ ist aber, wie sofort zu erkennen, armen. Թեգաւոր und das Mittelglied zwischen dem arab.-türk. تېكفور (takafür, tekfür) und dem türk. تېكفور (tektür, tekir).

ընդհանրապես ապահովութեամբ կրնանք ըսել թէ تېكفور հայկական ծագում ունի*:

Կ'ուզեմ յիշել ի վերջոյ նաեւ թէ تېكفور աս. մանեան-թուրքական աշխարհագրական անուանց ցանկին մէջ եւս կը գտնուի, օրինակի համար تېكفور داغی (tekfür daghy) Կոնիք-բէր (տէքֆուր-բէր), Թագաւորի լէւ. (Աղբիւրնուպոլսոյ Ալիպաշիւթի մէջ լեռան մը եւ Թագաւոր, քաղաքին տաճկական անունը), تېكفور گۆلی (tekfür gjölü) Կոնիք-բէր (աւսմ. տէքիք-բէր), Թագաւորի լէւ, (Արեւելեան կամ Կոստանցա առաջնական ծովային քաղաքին համարային կողմէ գտնուող լէւի մը անունը) եւ تېكفور چایری (tekfür çajry) Կայսերական (Թիւրքական) մէջ հարթավայր մարգագետնոյ մը անունը):

Դր. Փր. Ֆոն Զրադից-Գրեյֆհորստ

Դո՛ւրստ քառն իմ առաջարկած ստուգաբանութեան հաստատութիւն մը կը գտնեմ Նէշրիի Պատմութեան մէջ تاریخ آل عثمان (Flügel, Կ. Բ. II, S. 209, Nr. 986): Այս տեղ (folo. 25r., 26v. եւայլն) տեքֆուր արեւմտեան է յոյն գրութեամբ, զոր միայն տեքիք-բէր կրնանք ընթերցանել. իսկ արեւելեանները, ինչպէս յայտն է, հայ. Թեգաւոր եւ արաբ.-թուրք. تېكفور (տէքֆուր, տէքիք-բէր) թուրք. تېكفور (տէքիք-բէր, տէքիք) բառերուն միջին անգամը:

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Բ Ա Վ Ա Ն

ՍԱՐԳԻՍ Վ. ՍԱՀԷԹՃԻ ԳԱՍՊԱՆԵԱՆ

ԵԳԻՍՏԱՆԻ ՔԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ (1651—1731)

Սարգիս Նուրիկիացի (Թոխաթեցի), Դասապարեան, Եպիսկոպոս Բեթղեհեմի, Սահէթճի (Սահաթճի) մականունանալ, 1684—1690թ միջոցները Կ. Պոլսոյ մէջ գործող գլխաւոր կաթողիկէներէն էր. ինքն էր առաջին անգամ «կաթողիկ» եւ «հերձուածող» անուանա. կոչութիւնը դնող՝ Կ. Պոլսոյ կաթողիկէ եւ ոչ կաթողիկէ Հայերը զանազանելու համար (Չամ. շէան, Գ. էջ 721, առնելով Երեմիա Չելեպիէն, 1690, անդ էջ 722): Ցայսօր իր մասին

գիտցուան էր ասկէ զատ՝ նաեւ այն թէ 1714ին Հայոց Պատրիարքին կողմանէ Թիարան նետուած էր, եւ մահուանէ ազատելու համար տաճկացած (Չամշեան, Գ. 760): Ասոնց վրայ վերընդ կը յաւելու Ե. Աղեքսանդրեան (Համառոտ Պատմ. 12 կաթողիկոսաց, Վենետ. 1906, էջ 17), թէ 1742ին գեւ. Հոռոմ էր Սարգիս եւ իր ուրացող ընկերն Երեմիա Եպ. Երբ Աբրահամ Արծիւեան, առաջին կաթողիկոսն Հայոց ուղղափառաց, Հոռոմ գտնուեցաւ: Վերջին տեղեկութիւնն սխալ է, ինչպէս իմաց կը տեսնենք՝ Սարգիս մասին իմ հաւաքած բառական ընդարձակ տեղեկութիւններէն:

Անտոնեան Հայոց Մատենի մէջ կայ 1677ին նոտարագիր ձեռագիր մը (Թիւ ԻԶ), «Քարոզգիրք Գր. Ի Ցաթեւազոյ, քաղուածօրէն հաւաքեալ,

Գրիշն է մեր Սարգիսն: Ինչպէս ասոր յիշատակարանէն կ'իմանանք՝ Սարգիս ծնած է 1651ին Վարդապետի օրն, 1669ին Տրապիզոն Ա. ագ սարկաւագ ձեռնադրուած է, 1672ին Եւդոկիայէն Գաղատիա գացած, եւ այնտեղ Ս. Աստուածածնի վանքը տեղոյն Առաքելորդ Մինաս Վ. ին (Համթեցի) աշակերտած է: 1673ին Անուակի կիրակին արեղայ ձեռնադրուած է Մինաս Վ. էն, եւ 1674ին Մինաս Վ. ին հետ Երուսաղէմ գացած է, եւ Գաղատիա դառնալով տարի մը մնալէն ետեւ՝ 1676ին կրկին Երուսաղէմ գացած է եւ Եղիշար կաթողիկոսէն, որ 1671—1682 կը նստէր Երուսաղէմ, ձեռնադրուած է Եպիսկոպոս: Սարգիս չի յիշեր վարդապետ ձեռնադրուելու պարագան. սակայն ասոր կնոյ պիւրբերիլ այն վկայակամը՝ որ պահուած է Հոռոմ վատիկանի մատենադարանը, ինչպէս կը տեսնենք Անտ. Դիւ. ի մէջ պահուած մէկ ցուցակէն՝ «B. 2. Այլ իմ կնոջակ վարդապետական իշխանութեան տուեալ է յերուսաղէմ ի վան Երոյն Յարոյս ի Մարտիրոս Վ. էն, առ Թօխաթի ոմն Սարգիս Վ. . . Վասն զի Մարտիրոս 1667—1683 երկու կամ ըստ այլոց չորս անգամ Պատրիարք եղած է Երուսաղէմ, եւ արդէն 1679ին Պատրիարք էր այնտեղ, ինչպէս քիչ մը վար Սարգիս ընդօրինակած Ագաթանգեղոսի մէջ կը յիշուի:

Այստեղ յառաջ կը բերեմ վերոյիշեալ Քարոզգրքի յիշատակարանին բնագիրը.

«Փառք երիս անձնաւորութեանն եւ մի աստուածութեան... գրեցաւ Քարոզ գիրքս ժողովեալ ի բազում օրինակաց, առ ի պատճառս բոլոր տարւոյն, լինելոյ, զի սկզբն ի Գաղատիա եղեւ բայց ի կատարումն ոչ հասաւ, յետոյ դիմեալ մեր ի սուրբ Երուսաղէմ եւ ի ձանապարհին վան ծովացեալ մեղաց իմոց, ի Զումս մինչեւ ի յերուսաղէմ վնագ եկաւ ի ձանապարհին խրելով անասունն ի ջուրն բազում գրեանք եղծաւ. եւ սա եւս. յետոյ ողորմութեամբն Աստուծոյ, եւ յատուածակոխ սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ: Ես անարժան Սարգիս արեգայս կոր բառում օրինակ ժողովելով այսչափ բերեալ աւարտեցի ի գուռն Սուրբ Փրկչա անապատիս, ընդ հովանեաւ սուրբ բանդին, եւ սուրբ կաթարիչ վիմին զի թվին ՌՃ (= 1651) ի վարդապետին ծնեալ եղէ ի մօրէ, եւ ՌՃԺԸն (= 1669) ի Տրապիզոն քաղաքին ձեռնադրեցաւ Աագ սարկաւագ, եւ ՌՃԻԱ (= 1672) համ(ք)արձանն օրն ելաւ ի Թօխաթում եւ եկաւ

ի մայրաքաղաքն Գաղատիա ի Ծառայութիւն առաքելաշէն սուրբ Աստուածածնի վանիցն, ի յաշակերտութիւն քաջ բարունակատին Մինաս վարդապետին, եւ ՌՃԻԲին (= 1673) մեծ պահոցն անաուակի կրակին, ձեռնադրեցաւ ի Մինաս Վ. էն արեղա, եւ ՌՃԻԳ (= 1674) գնացի ի հետ Մինաս Վ. ին Երուսաղէմ, եւ դարձեալ ի Գաղատիա կեցեալ տարի մի, եւ ՌՃԻԵին (= 1676) կրկին եկաւ ի սուրբ Երուսաղէմ, եւ ձեռնադրեալ ի Մեծէն Եղեղար կաթողիկոսէն Եպիսկոպոս, եւ կեցեալ ի Փրկիչ սուրբ վանքն աւարտեցի զգիրքս, թվին ՌՃԻԶ (= 1677), Ես Սարգիս Եպիսկոպոս անուամբ միայն կուեցեալ եւ ոչ գործով, որ եմ ի քաղաքէն Եւդոկիոյ, ի վայելումն անձին իմոյ: Արդ աղաչեմ զամենեանս, որք հանդիպէք սմա կարեւորով կամ օրինակելով յիշեալիք ի մարափայլ աղօթս ձեր զվերոյ գրեալ Սարգիս Եպիսկոպոս եւ գուր յիշեալ լիւրք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերոյ որ է օրհնեալ յախտեանս ամէն: Արդ այսմ ամի ի սուրբ Երուսաղէմ քաղաքի ի գեո՝ Յորդանան թալուեցան գնայն ի ձանապարհին եւ դարձան ունայն:

Ասոր կցուած է օտար գրէշ մը՝

«Զհաստրս զայս հաւաքեցեալ ի սրբազան Գրիգորէ Տաթեւազցւոյ, որ պարունակէ ներ յիշեանք ըղձնա՞ր քարոյց պիտանաւորս, շնորհաց իմոյն նուաստութեան մաքրափայլ վարժապետն իմ, Տէր Յօհաննէս Արժանաւայել Պատրիարքն Կոստ"դ"ու ՌՃ2Ա. (= 1732): Հաւանաբար այս գրիշն է Կոլոտ Պատրիարքիս աշակերտն Սարգիս Արեղա. Սարաֆեան, որուն ձեռագիրներն Անտոնեան Հարց նուիրուած էին:

Սարգիս Եպիսկոպոս Եւդոկիացի քանի մը տարի մնացած է Երուսաղէմ, եւ այնտեղ անշուշտ գրութեամբ զգաղած: Պիտի գտնուին Ս. Յակոբայ վանքին մատենադարանին մէջ իր ընդօրինակութիւնները: Իր գէշն ելած ստուար հաստորի մը կը ծանօթանալք նոր հրատարակուած Ագաթանգեղոսէն (Տփղիս, 1909): Տրապ. Գ. Տէր-Մկրտչեան եւ Ստ. Դանայեանք, Յօշն. էլ Ին): Այս է Ագաթ. Թիւ 230, ՌՃԼԸ, նոսր. գրէշ Սարգիս Եպիսկոպոս Եւդոկիացի, «Երուսաղէմ ի վանքն Ս. Փրկիչ», ՌՃԻԸ (= 1679 իրիշական) թուին. «Ի հայրապետութեան Եղեղարու եւ ի վերադիտողութեան Մարտիրոսի, Բովանդակութիւնն է Ագաթանգեղոս, «Համոտոս», յառաջաբանով ունի «Հաւատամք»ը, Գաշանց թուղթ «Պատմութիւն յաղագս գիւտի նշխարաց Ս. Գրիգորի Հայոց

Լուսաուրջի ի մեծի քաղաքին Կ.Պոլսի, ի ժամանակին յորում Հայոց ճննե (== 696 փրկական) էր, Պատմութիւն Մ. Խորենացւոյ, Բուզանդարան պատմութիւնք (Փաստոս), Եւսեբիոսի եկեղեցական պատմութիւն, Թերիւ վերջին տասներորդ գլուխը,»

Կ.Պոլսոյ եմթերորդ Պատրիարք՝ Ստեփանոս Ա. ի (1550—1561) մահուանէն ետեւ, սոյն Աթոռ ձեռքէ ձեռք սկսան յափշտակել եկեղեցականներ, որոնց յետոյ ընկերացան նաեւ աշխարհականներ։ Ասիկայ տեւեց իբրեւ ալլ եւս Տաստատեալ սովորութիւն մը՝ մինչեւ 1715 գրեթէ անըդհատ, եւ նոյն տարին Յովհ. Կոյստի պատրիարքութեամբ իր կորովն ու սաստկութիւնը կորսնցոյց։ Այս մրցման սկզբնապատճառներն էին Սոյ, Էջմիածնի, Երուսաղեմի Աթոռներէն հեռացուցուած կաթողիկոսներ ու Պատրիարքներ, եւ Էջմիածնի գրամահաւաք նաւարարներ, որոնց հետ սկսան սաստկութեամբ մրցել տեղական վարդապետներ, նաեւ պարզ քահանայներ, եւ նոյն իսկ գերձափ, հացագործ ջրկիւր եւ բաղնիքայն աշխարհականներ։ Մեծ դեր կը խաղային նաեւ անձնական, տեղական եւ կրօնական կուսակցութիւններ, որոնք կարգաւ սոյն Աթոռն առնելէն կ'անցնէին, երբեմն եւ ոչ իսկ շարափ մը նստելու միջոց ունենալով։

Նաեւ 1664—1680 Էջմիածնի Եպիսկոպոս Եւստի հակառակաթոռ Եղեազար կաթողիկոսներու կուսակիցներուն արինսհեղ ձախտամարտերուն հանդիսավայրն էր Կ.Պոլսի, ուր Պատրիարքական Աթոռոյն կռիւներուն հետ՝ կաթողիկոսական Աթոռոյ կռիւներն ալ միաժամանակ կը մղուէին սաստկութեամբ՝ մահացու զենքերով։ 1690էն բաւական տարիներ յառաջ խմբուեցան նաեւ կաթողիկէ Հայերը, յատուկ կաթողիկէ անուանակոչութեամբ. բայց այս խմբիւններու մէջ ասոնց ունեցած դերը տա՛կաւին ծանօթ չէ։ Ասոնք 1698էն ետեւ սկսան վերադառնալ հետամուտ ըլլալ Պատրիարքական Աթոռոյն, եւ այն տանն բոլոր ազգիկ զենքերն ասոնց դէմ գարձան, մահացու հալածմունքներու սկիզբն եղաւ, եւ այսուհետեւ Հայերու երեքին կռիւները մեղմացան։ Տերութիւնն ալ, թագաւորէն սկսեալ մինչեւ յետին պաշտօնայն, աշխարհական բարձրիկ բովանդակ զօրութեամբ կը քաջալերէր այդ եղբայրասպան կռիւներն առանց այս կամ այն կողման մէջ զանազանութիւն ընելու, իրաւունքը տալով միշտ անոր՝ որ աւելի կը վճարէր, որով բոլոր

այս կռիւներու երեսէն միլիոններ եւ միլիոնաւորներ ազգէն կը ստանայր։

Երեմիա Չէլէպի Քեօմարճեան, եղբայր Երանելի Տեառն Կոմիտասայ նահատակ քահանայի, համալուսաւոր Ապր Չէլէպի ձեռնասունը՝ գրագիրն՝ ա՛յն ու որդուցը դաստիարակը, Ապր Չէլէպիին հետ գործունեայ եւ բուռն պաշտպանն Եղեազար կաթողիկոսին (Երուսաղեմ) ընդդէմ Եպիսկոպոս Եղեազարի կաթողիկոսի (Էջմիածն), մինչեւ 1680 այս խիւղեմու վրայ շատ նամակներ գրած էր իր պաշտպանեալ Եղեազարին, որ Երուսաղեմ կը նստէր։ Տակաւին ինձ միայն ծանօթ է Երեմիա Չէլէպույ մէկ անձնաթիւ մնացած գրութիւնը, որուն մէջ այս դէպքերուն վրայ կը գրէ 1670ին, յիշելով դառն մահն այն անձիւններուն, որոնք Եպիսկոպոս Եղեազարի կուսակից էին եւ հակառակորդ Եղեազարի։ «... Լուր այժմ առ այս ժամանակը։ Եպիսկոպոս Եղեազար կաթողիկոսացն ազգի զհայոց ազգիս խռովութեանց գրգռիչն թէ որպէս պատժեալ մեռան։ Նախ անխիչելի ոմն Էւսեբիոս, որ պարտքի առկա իշխաւով առնկացաւ... Եւսեբիոսի հիւսնագաւ, ուղեց Պոլսի գալ, երբ Էջմիածնէն անցնելով Եւսեբիոսի ինչ, նաեւ, նաեւ կին մէջ՝ «սաստկեցաւ... դիւրիւ նուաճատոյց դրին, ուր մնաց քանի մ'որ եւ Հայք թաղեցին «ի մէջ մուրթատեանց ուրացողաց մերձ ի պալլելուն։ Ընկերք եւ թելարէր սորին խիւղ Մանուկ եւ Թուրքմէն Եպիսկոպոս եկք Տիգրիկցիք բազմաթիւութեամբ ապրեալ զպատրիարքութիւն Երուսաղեմ. սոքա յետեւալք ի գաւառն ի գաւառ ի պարտատեարց, ուր եւ վտարեալք դեգերեցանն եւ ի մէջ բանտի անդ մեռան։ Ղարակեօզ կիրակոս համբիթակ սոցա եւ լեալ համախոհ՝ ընչեւ օգնէր նոցա եւ զինչ ունէր միտեաց, եւ անկեալ զստարի զմահաց հիւսնդ, եւ որչափ ինչ ունէր՝ նովին չափովն պարտատէր լեալ մեռաւ։ Նոյնպէս եւ եղբայր նորա կարապետ։ Եւ համախոհ նոցուն հայածեալք չբացան ընդ նոսա, Պատանձի ոմն որ ընդ Ղազար հաւեղին եղին, տարեալ զղա Երուսաղեմ առաջնորդ նստոյց եւ հալածեաց զԵղեազարն անտի։ Եւ յետ դարձին անկաւ յերեսաց եւ յաջաց զկտաւ որաց իւրոց։ Եւ ծանեալ զանիւրաւութիւն սոյն ժողովոյ, ապաշտեալ, կտրիճ հասակաւ մեռաւ ընդ նոյն աւուրս։ Բոսամպոլ էֆենտիսի, մէրհէպա զատէ եւ Ղայմախամ քեհասի խալարուլահ աղայ՝ որք քակեցին զՏոգեմուն Երուսաղեմայ եկեղեցի անուամբ, մատուութեամբ այն ժողովոյ, ի նոյն ամի մեռան իսկ։

Յարութիւն ունի խոսամզօցի՝ խոհեմ եւ ազնուագոյն յայնց կողմ՝ հակեալ փութայր զՀոգս ւոյդուն։ Որ եւ թշուառացեալ արքայատանց մեռաւ զկնի աւուրց եւ Ամուսինն իւր ընդ նմա հեծեծանօք մեռաւ։ Թափշի տղու Պարսամ չեւելայի ուրհայեցին, սորա ոտքն ուռուցեցալ, եւ ասեմ թի՛չէ եթէ կորեցես ապրիս, եւ եթէ ոչ՝ մեռանիս։ Եւ իբրեւ կորեցին դարձեալ զօրացաւ ցաւն եւ մեռանէր յէարենէ քաղաք։ Ուսման սարի Արահամու հայհոյի՝ ի մտանել ի գուռս տան իւրոյ՝ յաչն բեւեռ դրանն իւրոյ յանկարծ հարաւ եւ անկեալ մեռաւ։ Ո՞նք հաշնազար Ժպիրճ ագուլեցի, արամբ միով ծովահեղձ եղեւ եւ ոչ գտաւ դի նորա բնաւ։ Խոսքովի ագուլեցոյ եղբայրն Սարխոշ անուն մտացի, կոծելով եւ հայհոյելով զեղբայրն մեռաւ։ Աւագ անուն ունի Վաղզուանցի, իբրու Մէլէք այմ զաւառին զինքն պարծին, ընդ որս լինէր վրեժխնդիր եւ թողնատար նոցա, եւ վասն հոգաբարձութեան գնաց ի կրիտ առ վեզիրն՝ մեռաւ անդ խղճութեամբ։ Պատուռ սիմն իստամպօլի տայ դրամս առ ի յօգնութիւն նոցա, եւ յոչ կարել առնուլ զգրամն, փոխանակ առնէր զնուիրակութեան նուէրն որ յանուն սուրբ Երուսաղեմայ անկանէր նա կրէր։ Որ եւ յերորդում եւ ի չորրորդում չեւ եւս հասեալ ի բնակս քրիստոնէից, ի պանտուրմա անկեալ յերկվարեն հարեալ ցեց փայտի ի փոր նորա հայհոյութեամբ մեռաւ։ Պարագլուխն սոցա Էմիրզէ ջահեցի յետ բազում վրեժառութեան գնաց ի կրիտ առ վեզիրն՝ հանել այլ իմե հրաման եւ բերել առ յակոբ կաթողիկոսն ի դարձին հազիւ ի ցամաք ի լոգլոյն հիսար մեռաւ հարեալ ունի փայլան թիով ի փոր նորա։ Զգէտն սոցուն ասեմ զՍարգիս պատրիկն վասն պարտուց իւր յարեալ ի նոստ, եւ նուրբ ցաւ տիրեալ զանձամբ էջ ի հող պարտատէր, մահն նորա դառնագոյն։ Զի յորժամ լուսն եկեղեցիք զմոհ նորա զժամ եւ զպատարաքն արարեալ արձակեցան յեկեղեցւոյ քահանայք եւ ժողովուրդք յիւրաքանչիւր հանգիստ։ Զի օրն էր տն տրաւնընդառաջի, յաւուր միաց աղու հացիցն բռն։ Եւ գտեալ ոմանք ռամիկք բարձեալ տարան զնա ի դուռս եկեղեցոյն գուցէ գտանիցի որ քրիստոնէսք գալ ի վերայ նորա ի բառնալ՝ կամ ի կատարումն կարգի թաղման։ Տեսին զի ոչ զքն երեւեցան, նոցա տարեալ թաղեցին անարգապէս զգառնալիցն կենօք եւ զեղեւնականն մահուամբ դառն յիշատակաւ բարձեալ յալխարհէ եւ զգեստն մինչեւ ի շապկա-

փոխանն ի գաւիթս եկեղեցոյն մեղատ արարեալ ծախեցին։ Զի սա եւ վերոյգրեալք ոչ հասարակեցին զաւուրս իւրեանց զի էին մանկամարդիք... Եւ զսոցուն իրաց ի տեղով իւրում եղեալ ենք ի պատմագրութեան մեր որպէս օրէն կարգեցին մեզ նախնեկեալ երջանիկքն մեր, որպէս Հնորհայնն ասէ...» Այստեղ լուսանցքի վրայ «Սարգիս Ա. արքայուցի որ երբեմն նուիրակ լիւր էր յերկրն պարսից, սորա պատճառաւ ունի գժտութիւն. սա լի դառնութեամբ լեզուն կապեալ ի բարձուէ ի վայր անկեալ մեռաւ։ Իգնատիոս Ա. միականի, նուիրակ Էջմիածնայ կրկին կրկին շափով ծախէր զմեռնն յոյժ անիրաւութեամբ, ի սահման զմիւռնոյ յանկարծ մեռաւ ի գիւղս տաճկաց։ Միայնք նմա ոմանք որ փայտաւօք զգանաւ հանեալ կողպտեցին, մեռան։ Աստուածատուր Ա. ն նախկին հակառակորդն վիրաւորեալ հեծելով մեռաւ։ Էրէնց կարապետ ի տան իւրում նստեալ յանկարծ մեռաւ։ Էրեցն ներեսն ցաւաւ գնեալ ի նոյն աւուր շատ աւուրբք եւ մեռաւ։ Բնագիրք կը շարունակուի՝ «Ոմանք եւ յաւուրս յայտնիէ մտին ի մէջ երկուց կաթողիկոսացն իբր զի խաղաղացուցն, եւ զի չէր անկեղծաբար այլ փառամոլութեամբ եւ արգիտաբար եւ եւս զանուն իւրեանց գերիվերոյ բարձրացուցանել կամէին եթէ գերադոյն ցուցեալքն ոչ կարացին զտունս խոռովութեանց գտանել, մեր մեզէն գոցուց ետելով պոստօպաղտ բանիք եւ սնոտիսպաս պարծանօք զմեծաբանութիւնս խօսէին ուր եւ երթային, եւ յայլ աշխարհ գրեալ ծանուցանէին։ Եւ ահա այսոքիկ են ազգիս հայոց իբրու արժանիս յիշատակի՝ արարեւ ի խելք հանձնարոյ եւ գիտութեան՝ որոց չիք առողջութիւն յոյոց մինչեւ ցգլուխ ըստ Նսայեայ, եւ կայ առցէ այսու բանս։»

Երեմիա Չեւելայի իր «Տարեգրական պատմութեան» մէջ ալ (ձեռագիր ի Վենետ. Ս. Ղըբ.) սրտառուց գրելով կը նկարագրէ ժամանակին այս դէպքերը, ինչպէս յառաջ կը բերէ Հ. Թ. Թորոսեան (Վարդ Մխիթ. Արք. Վենետ. 1901, էջ 28—30, տ. նաեւ Տր. Վ. Թորոսեան «Հ. Ամս», 1910, էջ 272, 2-րդ տպագրութիւնը) 1690 տարին տեղաւորած է մէկ փոքր մատը։ Հ. Թ. Թորոսեանի հրատարակութեան մէջ տեղ տեղ բնագրեն մասեր դուրս թողուած են եւ տեղերը կէտերով նշանակուած։ Այս բաց թողուած մասերը հաճեցաւ նա ինքն Հ. Թ. Թորոսեան հաղորդել ինձ ըստ ինքզնանացս, եւ ես աւթիւս կը հրատարակեմ, որով Երեմիայի այս մասին

գրանները կ'ամբողջանան: ընթերցողներու գիւրումեան համար "Հ. Ա. . . Տրատարականութիւնը կը նշանակեմ: "Հ. Ա. . . էջ 272-րդ " . . . աշխարհականաւ միով Յովանէս անուամբ առաքել նուիրակ մեռնիւ սրբով ի քաղաքս: ", ևը շարունակուի բնագրին մէջ՝ "Կուիրակք ոմանք էմրով պէրաթի սուրէթով. պոռնիկք եւ բողարածք աշխարհականք յաշխարհականաց ապականեցին խանգարեցին զկարգ սուրբ եկեղեցական ի Թրակիա եւ ի Մակեդոնիա եւ յեղբ Տանուսի գետոյ եւ ի Փոքր յԱսիա. մինչեւ եկն եհաս հոգեւոր տէրն ի վարդապետութեան իւրում ի քաղաքս լեալ հաճութեամբ ամենից հոգեւոր առաջնորդ Բ ամաւ յառաջ քան զգնանք Փիլիպպոս կաթողիկոսի ի սուրբ Երուսաղէմ: " (Կաննարէկ Եղիշապար [իմըսն.] Ա. Անթապփի, Պարք. Կ. Պոլսոյ 1650—51.) Յետ մեղնեցւոյ Յովանէս վարդապետի դարձեալ կայան աշխարհականք. վերջին չար երեւեալ քան զառաջինն. յորոշ ժամանակի հասանէր Թուսիայան վարդապետ ոմն Հալեպփի պատրիարք նստեալ, զոր սպանին դառն կենք: (Ասիկայ Կղնմա Կալանտոսի եւ յետոյ Բորթականտայի աշխկերտ կաթողիկէ էր. Հռոմէն եկաւ եւ Ագրիանուպոլիս պատրիարքական "պէրաթի, առանձն" Պոլիս մասաւ 13 Մայիս 1657: 1658 Օգոստ. 10ին թուանւորեցին աշխարհական Տեղակալք եւ մարմիր ծով նետեցին, որ եւ Սկիւզլեր բերանը երեք օր ծփաց ծովու վրայ) : "Եւ պարանայ վերոյգրեցեալ լինէր վրէժխնդիր հոգեւոր տէրք մեր" (Կաննարէկ Եղիշապար): "Եւ մինչ ի սուրբ Երուսաղէմ առաջնորդ վերամբարձաւ (այն է 1664ին), սկսան սեւագլուխք անարժանք պատրիարք անուամբ նստիլ եւ աշխարհական ղուգուրեց համարհահոթեմամբ չարքն չարեօք կործանեցան. թէպէտեւ ոչ որ եկեւ վրէժխնդիր ըստ իրաւանցն Աստուծոյ: Ոմն Օրոտի էքմէքճի, (կը շարունակուի Հ. Ա. 272-րդ, տող 17) "Եւ անդ ի կողմանէ մի յափշտակին: Եւ գնացող շուրջ լքալիք տեսեալ զլիքեարք եւ զեաղման հասեալ անք՝ ի կողմանէ մի նոքա խլին եւ թաւանն. սնապարծն իրբու տիրապետ եմ տանս կինն կուրացեալ. եկեալ աստ դրամ պահանջէ, թէ երթամ զտունս ձեր պահեմ: " (Յակոբ Կիլիզն, Էջմ. Կաննարէկ): "Միք կոյր, մեք խուլ, մեք համբ, մինչեւ ցայսօր անարժան եւ նա լալիղ առ ի տեսանել եւ ի լեւել եւ ի խօ. սեւ. մեք մուֆիլիս, նոքա իսմէքի, մեք ռամիկ եւ ռամկանին եւ պարտատէր. նոքա բառացի հարուստ եւ աղնւորդի եւ շահարար շինարար:

Թողցուք զաշխատանս մեր վանք վերջգրեցողք, եւ առ այն տացուք զդատաստան որ վրէժխնդիրն է ամենայնի յաւուր զիբուց հասուցման հատուցանել իւրաքանչիւրոց ըստ գործոց իւրեանց: Եկեցողք ի խնդիր մեր, զոր ի գլուխ գրոյս" (կը շարունակուի Հ. Ա. մինչեւ տող 27): " . . . "կաթողիկ եւ Ներմուսածող, Ֆոնէկ եւ յայ աղճատանք. Թող որ աղճատին ի բեղուս ալազգեաց եւ կատարածն ո՛վ գիտն թէ ո՛ր նկատեցող եւ դադարեցող, որոյ եղեւ առիթ Սարգիս ոմն Թոխաթցի. մեք զմեր ցան ունէաք, եւ արգ զսկիզբն երկնաց կասկածեալ շուարեալ մնացաք. մէկն օր հնէց, մէկն անիծեց մէկ այլ եկաւ հաւատեն հասեց: Ով տեսաք պատուականք, մի ըստ այն գատեք, այլ ուղիղ դատաստան արարեք, ասէ Տէրն. ոմանցդ սիրեցեաց յայտնի է որ զժամանակս կենաց մերոց ընդ ալազգիս արամարանութեամբ անուցեալ եմ մինչեւ ցայսօր, ըստ մարդկութեան ասեմ. Զի ոչ եւս քննեմ զդաւանադաւ նոցա այսօր, այլ գրգեմ թէ զինչ է եկեղեցւոյ մերում պահատութիւն եւ եկեղեցականաց եւ կարգաւորաց մերոց եւ հայրապետաց: "

Այս տեղ յիշուած "Սարգիս ոմն Թոխաթցի" մեր Սարգիս Եպի. է, որ 1679 — 1690) միջոցներուն, եւ աւելի 1690ի մասերը Պոլիս եկած է, քանի որ Երեմիա զինքն իբր անծանօթ մէկը կը յիշատակէ: Որպէս զի կարելի ըլլար Սարգիսին Պոլսոյ ժողովրդեան մէջ կրօնական երկու զամ մարմին կանային, պէտք է նշեմագրել՝ ի կաթողիկէ Հայքին հայնք, պէտքաւակ բազմացած եւ զօրաւոր խումբ մը կապած էին: Այս մասին կը պահպին ժամանակակից գրութիւններ: Ինչպէս Երեմիա 21էլպիի յիշեալ գրութիւններէն կը գուշակուի, այս նիւթի վրայ ալ նշեալաբար կաթողիկոսին (մինչեւ 1682 յերուսաղէմ, այնուհետեւ Էջմիածին) գրած նամակներուն մէջ յիշատակութիւն ըրած պիտի ըլլայ, եւ եթէ նոյն նամակները երուսաղէմ կամ Էջմիածին գեւ կը պահուին, կրնան օր մը լուսաւորել այս մուկ կէտերը:

Կայ սակայն շատ զօրաւոր վկայագիր մը մեր ձեռքը. այն է Դաւթովոյ Ս. Գ. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ քահանաներուն 15 Ապր. 1678 թուականեան առ "Եկիղայոյս Թորոսեան, լեւմ. պէրկի հայ կաթողիկէ Առաջնորդն գրած մագաղաթեայ շատ գեղեցիկ խորանազարդով եւ մանրանկարներով զարդարուած նամակ, որ այժմ կը գտնուի Վիեննայի Միտղիք. (Թ. 561, Տաշեան, էջ 1030): Այս նամակին մէջ ստու-

րագորդ 11 քահանաներ մի միայն կը յանձնարարեն Ղրիմի Ղապըն անուն հայ մը, որ քրիստոնեայ գերիներ Թաթարներու ձեռքէն կ'ազատէր: Նամակիս անձամբ ինքնագիր ստորագրած են՝ Աւագ երեք Յէր Անտոն, եւ Թաթեոս, Աստուածատուր, Մկրտիչ, Թարուծիւն, Թաղոր, Պօղոս, Գասպար, Զաքարիա, Արաւհամ եւ Յոհան երեցներ: Սկիզբը Նիկողայոս Արքեպիս հաւատարից եղողը մը վերագրիներ կու տան, եւ ինքնաբերաբար իրենց կաթողիկէ հռոմեական հաւատքն ունենալը կը յայտենան, կը գրեն. «Նիկողայոս Արհեպիսկոպոսի, Վեհադոն» եւ երիցս երանեալ տիեզերահամաւար՛ի եւ արհիւպագաւու. սրբազան՝ ուղղաշուէղ ուղղազնաց՝ եւ ուղղափառ անձնաձիր ուսուցաւ. նոց, անդիմանիչ ըստահմանք, եւ ուսուցիչ ուղղափառաց տեսանք մերոյ գիտապետի երկրին ամենայն լեհաց: Մատուցի երկրպագութիւն բարձր բաղկի եւ երկնաշու գարշապարի սրբութեանդ: Հայր սուրբ՝ ծանուցուք մեծի անձնութեանդ, մեք կոստանդինուպոլսի՝ զապառու լեալ սուրբ լուսաւորիչ եկեղեցւոյ միարան քահանայքս, որ եմք Տնազնոց արւել կաթողիկէ առաքելական եկեղեցւոյ հռոմայ: Նախ աւաք երեք տէր անտօս. տէր աստուածատուրս. տէր յակոբս, տէր յարութիւնս, տէր մկրտիչս, տէր գառապարս, տէր զաքարիս, տէր արաւհամս հաւատեալս եւ ճշմարտիս վկայեցողս զաղէտ խղճոյս պսորդիկ, որ պս զըմիկ առաքել քրիստոնեայս՝ էր ի գոռն թաթար խանին կացեալ եւ էր վաճառական նորին, եւ որչափ քրիստոնեա՛ գերի տեսներ զգինն կու տայր եւ աղատ կու առնէր...»: Եւն: Եթէ Ս. Լուսաւորիչ եկեղեցւոյ քահանաներն այսպիսի համարձակ վկայութիւն կու տան իրենց կաթողիկէ հաւատքին, պէտք է ընդունիլ՝ որ իրենց ժողովուրդը, զապաթիոյ եւ Բերայի բնակիչներն, իրենցմէ տարբեր հաւատք չունենին:

Սարգիս Պօղոս եկաւ այն միջոցին, երբ 1680էն մինչեւ 1690 տասնէ աւելի երեցներ եւ աշխարհականներ պատրիարքական Աթոռին վրայ ելելէ կը կատարէին: Գտաւ Պօղոս մեջ կաթողիկէից զօրտուր խումբ մը, պարագլուխ եղաւ անոնց, զանց զատեց զանոնք, զատ հասարակութիւն մը կապմնց եւ կաթողիկէ եկեղեցւոյ յատուկ ամենահին անուանաբաղութեամբ՝ աւուստեանց «կաթոլիկ չայեր», իսկ միւսները «հերձուածող չայեր», կաթողիկէ չեղող չայերն ալ անուանոցն զանոնք՝ «ֆոնէկ», Այս «կաթոլիկ, անուանաբաղութիւնն այնպէս ազգեցիկ գարձաւ, որ

զարեր ետքն ալ տակաւին մնաց անոնց վրայ. մինչդեռ գրեթէ անհետացան այն անուանաբաղութիւնները, զորոնք չայերն անոնց առաւ ելին, ինչպէս՝ «Երկաքնակ, քաղկեդոնիկ, արթարմայ, հերձուածող, հերետիկոս, հետեալ, լսթերական, շնահաւատ, թէրս մէզհէպ, պպապ, դաւս, հոռմեական, Եւն»:

Բայց Սարգիս որպէս զին սոյն դերն ստանձնել կարենալ՝ պէտք էր որ արդէն իսկ ի Տնուց ծանօթ՝ կաթոլիկ, եղած ըլլար, պէտք էր ժամանակին համեմատ քիչ մ'աւելի բարձր կրթութիւնն ունեցած ըլլար, քանի՛ վարդաբնութեամբ՝ ճոխութեամբ ազգեցիկ մէկն ըլլար: Սոյն կենսագրութեանս ամբողջութենէն ընթերցող կը տեսնէ, որ Սարգիս իրապէս վառվառ, գործունեայ, գրագէտ, անդուշ աշխատող, եւ ինչպէս կ'երեւայ, նաեւ գաղղիերէն գիտցող մէկն էր, իրեն ուսուցիչն էր Մինաս Վ. Համթեցի, որ Երուսաղեմի Պատրիարք ըլլալէն ետեւ (1689, ըստ այլոց 1699—1704 Նյ. 14 †) կաթողիկէ ըլլալուն ամբաստանութեամբ Պօղոս Աւետիք Պատրիարքի հպածանքներուն եւ թիւաբաններուն երթարկուեցաւ (Տէր-Թովմանէսեանց, Պատմ. Եղմ. 189՝ Ա. էջ 416—429): Զինք Եպ. ձեռնադրող Եղիազար Ղիթլան. կաթողիկէից յատուկ սովորութիւններ ունէր, եւ Երուսաղեմ վանքը կան գառութիւններ, որոնցմէ կ'իմացուի՝ թէ անիկայ Ս. Պատրիարքի բաժակին մէջ ջուր կը խառնէր, որուն կը վկայէ նաեւ Քէշիշ օրու Երզնկայի Աւետիք Պատրիարք իր ինքնակենսագրութեան մէջ, ուր կ'ըսէ թէ Եղիազար զինք ձեռնադրած առեւ եւ կաթողիկէից յատուկ պատմութիւններ տուած եւ ապալածած էր իրեն՝ որ Ս. Պատրիարքի բաժակին մէջ քիչ մը ջուր խառնէ ի ծածուկ, եւ Եղիազար՝ ինչպէս յատալ Հռոմայ քահանայապետին պատանիրականութիւն մը դրկած էր արդէն, 1682ին ալ Զմիւռնիա եօթը եպիսկոպոսներով Հռոմ երթալու կը պատրաստուէր, երբ Եղիազարն ինչու րազութիւն եկաւ զինք Եղիազարին տանելու (տ. «Մատիս», 1874, Թ. 1488—1500, որմէ արտատպուած նոյն տարին նաեւ «Արարատ», Էլմ.): Սարգիս ժամանակակից Երուսաղեմայ միարաններէն կը յիշուին Եղիա Եպ. Բեթղհեմի եւ Թարուծիւն Արքեպ. Վեսարիոյ Պաղեստինացւոց, որոնք կաթողիկէ եղած էին, ինչպէս իրենց կենսագրութեան մէջ կը տեսնենք: Այսպիսի միշտ վայրէ մը յատալ եկած էր Սարգիս Եպոս:

Այս դէպքէն ետեւ մինչեւ 1698 Սարգիս գործունէութիւնը ծածուկ կը մնայ տակաւին մեզմէ:

Սարգիս Եպիսկոպոս 1698ին արդեն Եւրոպա կը գտնուէր, ըստ երեւութիւն: Վասն զի տոյն տարին Սարգիս ի «Կիւփոնոյ», եւ «ՍԱՄԱՌԵՐՈՒՄ», երկու գիրք տպագրած է, զորոնք մանրամասնօրէն յօռած կը բերեն:

1. Բառգիրք Հայոց, արարեալ ի Ս. Էջմիածին, Երեմիայ վարդապետէ: Եւ ես Սարգիս Եպիսկոպոս աշխատարեւել եւ զբառս Վատուածաշունչ գրոցն ընդ ամա միաւորեալ, որ եւ ընթերցողացն Վատուածաշունչ գրոց բաւական է լինով: Տպագրեցաւ ի Հայրապետութեանն Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի ամենայնից Հայոց: Ի ՍՂԻՂՈՒՆԱՅ քաղաքի, եւ թափանուութեանս Հայոց Ռաշտէ յուսնի Ժ. եւ ի թվին Փրկչին 1698 Յուլիսի Ժ.

Մեծութիւն՝ $6\frac{1}{2} \times 12\frac{3}{4}$ սմ., էջ 1—344, 1 պատկեր:

Էջ 3—344 Բառգիրք: Էջ 344 Յիշատակարան: «Շնորհաւ եւ ողորմութեամբ Վատուոյ: Աւարտեցաւ Բառգիրքս. թվին Հայոց Ռաշտէ, եւ Հոկտեմբերի ամսոյ Ի. ի լաւ եւ ընտիր օրինակէ: որ եւ յոյժ օգտակար է ընթերցողացն զՎատուածաշունչ եւ զայլ գրեանս: Աշխատարկութեամբ Սարգիսի րանստիրի եւ դուկիսցոյ, որ եւ ՍԱՂԻՂՈՒՆԻ վերաձայնեալ, եւ որդեակն իմ Սիմոն որ յոյժ աշխատեցաւ ընդ յիս, ի թափել զգլխագրին եւ ի սրբագրին. զի ի տպարանին ոչ գոյլ: բազում գլխագիր. վոյն առաջին տետրն ի վերայ այսոց խաշ եղաք զի ի տեղի գլխագրի լիցի. եւ զայն խաշով այբերն գլխագիր իմաստիք. եւ զվերջոյրեալ Սարգիս Եպիսկոպոս եւ զորդեակն իմ զՍիմոն յիշեալիք ի մարդաբալ աղօթիս ձեր զմեզ եւ զձեզդքսն մեր...»

2. «Գիրք շնորհք ամենազօրին Վատուոյ եւ ողորմութեամբ Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ յօժանդակութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ Պարգեւատուի ըսկիզբն եղաք երաժշտական երգս շարականաց գեղեցիկ յօրինեալ ի սրբոց մերոց վարդապետաց ի լուսաւորութիւն եւ ի պայծառութիւն եկեղեցեաց Հայաստանեաց, ըստ աւուրց պատշաճին զտէրունանցն, եւ զսրբոցն զօրհնութիւնն, քաղածովք եղաք զի մի դռա յաւրտիցի օրոնել. նա եւ զգիրքապաշտօնն, զտէրունանց եւ զմարտիրոսացն, եւ զաւուր պատշաճն իւր սարօքն եղաք կարգաւ: Ի Հայրապետութեանն Տեառն Նահապետի Կաթողիկոսի ամենից Հայոց: Տպեցեալ Եամադէօտաւ. մոռմ քաղաքի ի թուի Փրկչին 1698ին. Եամ

սեանն Յուլիսի ԻԲ. իսկ Հայոց Ռաշտէ եւ Քրիստոսի փառք յաւիտեանս, Ամեն:

Մեծութիւն՝ $12\frac{1}{2} \times 19$ երկիրեան, գծե շրջանակի մէջ, 1 պատկեր, խորանազարդ, լուսանցազարդ, եւն: էջ 1—492:

Էջ 492թ Յիշատակարան: «Շնորհիւն աստուծոյ աւարտեցաւ ծայնքաղոս սրբագրութեամբ ԱՍՂԻՂՈՒՆԻ Սարգիս վարդապետի. եթէ գտանի սակաւ ինչ օղջ, ներեցէք. զի ոչ է գիտութեամբ այլ մոռացմամբ, եւ Տէրն թողցէ զօղջանս ձեր:»

Թեպէտ այս երկու գրքերն, ինչպէս նաեւ ուրիշ մեզ քանիներ, Եւրոպա տպուած ցոյց տրուած են տպագրիչներէն, եւ կամ տպագրութեան տեղին զանց տունուած, սակայն ստոյգ պայայցեցին ունիմ, որ ասոնք Կ. Պոլիս տպագրուած են Հայ կաթողիկէներու եւ Յիսուսեաններու իւր 1695ին Պէյօղլու Հաստատած տպարանին մէջ, որուն վոյս առանձին գլխով պիտի խօսիմ: Միտ դնելու է նաեւ՝ որ միւսնոյն Սահէթճի Սարգիսը 1698 Յուլիսի 10ին «ԼԻՓՈՒՆՈՅԻ», մէջ բառգիրք կը տպէ, եւ նոյն տարին Յուլիսի 22ին Ամադերտամ կը տպէ Հարախոց. երկու առուար գրքեր 42 օրուան մէջ սկսեք է տպել իրարմէ իւր երկու անուան Տեառն քաղաքներու մէջ. ինչ Համայն ստոյգ է որ Սարգիս Եպ. այս միջոցին Պոլսէն մեկնած չէր:

Աւետիք Պատարկարցն Կ. Պոլսոյ (Փետր. 1701—1703 Սեպտ. 8, եւ 1704—1706 Փետր. 3/14) յիշեալ ինքնակենսագրութեան մէջ («Մատն», 1874, Թ. 1494, որմէ նաեւ Հ. Սատուր, ընդ. Օր. 1901, էջ 118) կը յիշէ, թէ «Ֆուսնցէ սինեօն էլչի պէկն զիւր ՍԱՂԻՂՈՒՆԻ Սարգիս անուն թէրճիմանն ուղարկեալ էր մեր մօտ», որ անշուշտ եթէ մեր Սարգիս Եպ. Սահաթճին չէ, անոր մերձաւոր է: Իրրեւ ապացոյց ունիմ ստոյգ վկայութիւններ: Նախ անտարաբուսելի է որ Սարգիս 1701ին Պոլիս էր: Զայս յայտնապէս կը յիշատակէ Բորուբականայի աշակերտ եւ առաքելական միսնիստ խաչատուր Վ. Արղուտմեցի իւր օրարկութեանը մէջ, ուր գրած է կաթողիկէ եկեղեցականաց դէմ յարուցուած Հայաժաւքի վրայ: (Գիւ. Միւ. Վիննէ. վարք Միսիթարայ, Ժամանակակից գրու. թիւն):

«Թուին քսի. 1701, յուլիսի 15, ի յաւուր ուրբաթի, ես խաչատուր վրդապ. մօի ի վանս քափուշինաց: — Յուլիս 17. Կիւսկի. Հասին ի Կ. Պոլիս եւ մօին ի թէրսխանսն Տր. Գրիգորն, Տր. Յովսէփն, եւ Տէր Սարգիսն: —

ՅԼ. 18. բշթի. ընկալալ զգիրն ի պատրիարքէն եւ խաչատուր Վրդաւ, յորում գրեցեալ էր, թէ ել ֆերման ընդդէմ երկոյս, այսինքն՝ խաչատուր Վրդաւ, Սարգիս եպսիմն. . . եւ Միխիթար Վրդաւն, ի նմին աւուր Գրիգորն փախստական եկն յանդրինուպոլսոյ: — ՅԼ. 19ին. Միխիթար Վրդաւն, փախեալ ի վանս յասկանաց, — ՅԼ. 22 ուրթ. եկն եւ եհաս ֆերմանն: — ՅԼ. 23. շրթ. Միխիթար Վրդաւ: Տէր Մանուէլն, եւ եղբայր Անտոն մօրն փախստականք ի վանս քափուշեաց: Ի նմին աւուր թշնամիք ինդրեցին զՍարգիս եպսմն. բայց ռորոմութեամբն Ա. տուծոյ չկարացին գտանել, թէպէտ կոնեցին զտունն թէրմիման Սարգսին, Նոյնպէս Ստեփ. Ռոշքա ժամանակակիցն իր ժամանակագրութեան մէջ (Վիենն. Մի. Մարտն.) 1701ին կը յիշէ՝ որ բռնել ուղեցին ի մէջ այլոց նաեւ. «զՍարգիս Թոխաթեցի Եպիսկոպոսն Սահաթի»,

Սարգիս 1702ին տակաւին Կ. Պոլիս եր: Վասն զի, ինչպէս ուրիշ տեղ պիտի տեսնենք, Աւետիք Պատրիարք (1702 Օգ. 15—Սեպտ. 10) Գաղղոյ դեսպան ֆերիօլէն Տնտ գաղղիք մը գրած է՝ բանտարկեալ քանի մը կամօղիկէներն արձակել տալու համար: Այս գաղղիքը, որուն օրինակն ունիմ, Աւետիք կողմանէ ստորագրած են՝ Սարգիս Վ. որ կոչի Սահթիթի (Horologiarus), եւ Գր. Վ. Ռոշքայեցի: Է. Յակնիմոս Քարուշեմը՝ որ յառաջ կը բերէ զայս 2 Հոկտ. 1702 թուականին նամակին մէջ առ ԲՈՅ. չարդէն Նախարար Լուչ. Ժ. Գ. ի, կը յիշէ նաեւ, որ Աւետիք Պատրիարք՝ Սարգիս Սահթիթին Սկիւտարի մէկ վանքին Առաջնորդ գրած է, եւ 28 Դեկտ. 1702 նամակին մէջ կը յիշատակէ, թէ Սարգիս տակաւին Նոյն պաշտօնին մէջ է: Այս վանքն անշուշտ Սկիւտարի Երուսաղեմայ վանքն է:

Գարձեալ Սարգիս 1704ին ի Կ. Պոլիս եր: րորդ գիրք մ'ալ տպագրած է՝

3. Գիրք որ անուանեալ կոչի Լուսաշախիղ, արարեալ եւ սահմանեալ Գալլատի վարդապետի Ամասեացոյ: Ի Հայրապետութեան Տեսան Նահապետի սրբազան Կաթողիկոսի սրբոյ Աթոռոյն իշխաններ: Եւ երկուց Սուրբ Աթոռոցն պետութեանցն սրբոյ Երուսաղեմի եւ Կ. Պոլսոյ Տեսան Միխասայ եւ Տեսան Գալլատի վերոյ գրեցելոյ: Ի թուականութեան Հայոց

Թիւ արկանեմ ի քարտեզի
Ութն մասանց քերթողի,

Յօդն արտաքսեալ է. նիւ. թուի,
Եւսկ Ժ. նիւ. Ը. ըն աւարտի:

Եւ ի յամի ֆրէզին Ռեճիին: Եւ Հայոց Ռեճի Ի մայրաքաղաքն Կ. Պոլիս, Ռուսաւորին մէջ յիշուած թուականին լուծումն է՝ ԵՌԱՅ = 1066 + 80 (10 × 8) = 1146 + 7 = 1153 որ է Բ. Թ. 1704:

Մեծութիւն՝ $6\frac{1}{2} \times 11$ սմ., 1 պատկեր, էջ 1—224:

Էջ 3—222 ընագիր: Էջ 223—4 Յիշատակարան: «Փառք... Արդ տպագրեցաւ սուրբ տառս ի Կ. Պոլիս, զոր Լուսաշախիղ անուանի եւ գոյ աստ Լ կերպ թելչիմամբ, բաղադատութիւն, եւ նմանութիւն երեսնից, յազգս մարդոյս եւ լերանց. Ի. ից եւ մարդեմք բազում... եւ տալիք Կիւ, տնից տէրութեանս... Զայս արարաք իսլաւլիք մանկանց տղայոց... Եթէ տէր կամեացի Գ. եւս գոյ գիրք. զայն եւս տալիք տպիլ որ կատարելոց է կերպուր... յիշել զնուաստ վարդապետաց զգալուստ ամասացի, եւ զՆոյն իմ Յովհաննէս վարդապետ... եւ զաշակերտեալս իմ զվարդապետս եւ զարեղայս... Եւ զայս եւս աղերսեմ յիշել զՍարգիս վարդապետն Թոխաթեցի եւ Սահթիթի, որ պատճառ եղեւ տպագրութեան եւ սրբագրութեան, հանդերձ Սիմոնեա աշակերտի իւրով... Եւ այս եղեւ թվագրութեանս հայկական Ռեճի. մարտի Լ.»,

Սարգիս 1704ին ի Կ. Պոլիս տպագրած է նաեւ 4. Բուրաստան աղօթից գիրքը:

«Գիրք Բուրաստան աղօթից... Թարգմանեցեալ ի Լատինացոց լեզուէն ի հայկական բարբառ. աշխատասիրութեամբ ուրումն Ստեփանոսի Վ. ի Լէհեցոյ ի փառս մեծագոյնն Աստուծոյ: Ի Հայրապետութեան Տեսան Նահապետի Սրբազան Կաթողիկոսի Սրբոյ Աթոռոյն իշխանն: Եւ տպագրեցաւ ըստ ինքոյր երկուց եղբարցն, Խորայէլին, եւ Աբրահամին, արդեամբ եւ Ծախիւք իւրեանց, ի յըզումսն Հայկազունեաց եւ ի յամի ֆրէզին Ռեճիին եւ Հայոց Ռեճի, ի մայրաքաղաքն Կ. Պոլիս»

Մեծութիւն՝ $7 \times 11\frac{1}{2}$ սմ. էջ 1—232 պատկերազարդ:

Ասոր յիշատակարանին մէջ (էջ 232) կ'ըսէ ինքն՝ «... Այլ եւ յիշանիք զարագորոյս այսմ բուրաստանի զեւգոհիացի Սարգիս բանի սպասաւորս. որ եմ Սահթիթի. եւ զորդեակն իմ զՍիմոն, որ յոյժ հոգարարութեամբ սրբագրեցաք, եւ գուք յիշեալ ինչիք ի Քրիստոսէ. Ամէն: Արդ եղեւ զբաւ սորայ թվին Հայոց»

ԻճՏԻԳ. Մայիսի ի ԻԷ. ի մայրաքաղաքն Ստամբուլ ի թաղն Պեկ ողլն կոչեցեալ»:

Տարակոյս չկայ որ կամթողիկեայց տպարանն այս միջոցներս լոյս տեսած ուրիշ շատ գրքերու մէջ Սարգիս մաս ունի, թէպէտ յիշատակարանին մէջ յիշուած չըլլայ:

Միեւնոյն 1704ին Սարգիս Եպ. ընդօրինակած է նաեւ ստուար ձեռագիր մը, որ Հռոմ կը գտնուի, եւ որմէ 1743ին կատարուած ընդօրինակութիւնը կը պահուի Անտ. Մաս. Օրթաքէջոյ, Այս է՝

«Քրադր Մարգինոս (ի կարգէ Քարողդղացն). Գիրք պատմութեանց, որ կոչի ըստ Հայոց Գիրք գաւազանաց: Խարգմանեցի զայնս ի Լատինացոց գրոց առ Հայ լեզուս. եւ տրուպս շերտես Պայեաննեց կոչեցեալ գաւառուս Կիլիկեցի Սիսեցի գողով. Եւ կարգաւոր եւս եւ աս. տիճանաւ գանձնիկոս քահանայ: Թամի Տեսան 1348»:

Յիշատակարան: «Փառք... որ ետ տկարիս հասանել ի յաւարտ գրքիս որ կոչի Գաւազանագիրք: Արգ՝ եւ Սարգիս Եպիսկոպոս Եւդոկիացի որ եմ իսկ սահալունի, գրեցի զսա ձեռագիր իմով. ի վայելումն անձին իմոյ, եւ յետոյ ում որ պատահի, որք հանդիպիմս սմա կարդալով կամ օրինակելով յիշեալիք ի մարտափալ աղօթս ձեր զվերոյ գրեալ Սարգիս վարդապետ: Եւ զննողքն իմ, եւ զուր յիշեալ լինիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ ամեն: Գրեցաւ թովին 1153 (= 1704) եւ աւարտեցաւ ի մարտի ամսոյ 10. ի մայրաքաղաքն ըստամպոյ, եւ Ղալաթիայ, ի թաղն Պեկողլի կոչեալ»:

Այս ձեռագիրն ընդօրինակող Հայ կամթողիկէ ուրիշ Եպիսկոպոս մը կը կցէ ասոր՝

«Իսկ յետոյ ի մեծն Հռոմ, ի գրքատանն Հռոյնց եղիւ գլխուն գրքոյս այսորիկ մեծաւ աշխատանք հազիւ օրինակեցի եւ անարժանս Թակրոս Մեարոպ արքեպիսկոպոս որ կոչիմ գահհնա արապ ողլու հայրենական ըստամպոյցի գրով: Արգ աղաչեմ զձեզ ընթերցողք, կամ օրինակողք զիս անարժանս ի ձեր սուրբ մաքրատուն յաղթան: Վասն զի եր գիտաւորութիւն իմ այս, որ բազմանայ ի մէջ ազգին մերոյ Հայոց մին գիրք աւելի, թէպէտ նախ գտանիւր տեղիս սեղիս ի ձեռս խիտ անձանց որ ոչ կարէաք միայն զվերպն տեսանել: Ուստի յայտ է ամենեցուն զանցեալ պատմութիւնն ընթեռնելով իբր յառաջի մեր եղեալ երեւի Եւ զուր յիշեալ լինիլիք ի Քրիստոսէ Աստուծոյ մերմէ Հայր մեր որ յերկինս եւալին: Օրինակեցաւ

յամի Տեսան 1743. աւարտեցաւ ի Մայիսի 20. Թէպէտ յապրիի ամսոյ վերջացուցաք. սակայն ի մայիսի զայս ձեռացեալս կատարեցաք ողլումն թեամբ անմահ թագաւորին Տեսան Աստուծոյ մերոյ»:

Սարգիս 1706ին տակաւին Կ. Պոլիս կը գտնուէր. վասն զի Աւետիք Պատրիարքի փոխանորդ Միքայէլ երեց Խարբերոցի 1706 Դեկտ. 20 թուականաւ Կ. Պոլսէն հաւաքական «մահսարական», մը գրած է առ Աղէքս. Կամող, Էլմիսաննի, որուն մէջ իբրեւ գլխաւոր կամթողիկեայ՝ «զայք աղթարմայիցն գլխաւորը», կը նշանակէ՝ «Եւ հերթուածող սահմթնի Սարգիս վարդապետն», («Կուռնկ», 1863):

Սարգիս 1713ին ի Կ. Պոլիս ուրիշ ձեռագիր մ'աւ ընդօրինակած է, այն է Մաշտոց մը (կը պահուի Bibl. nationale et Paris, m. Macquer F., Catalogue des manuscrits arméniens et géorgiens, Paris, 1908, p. 31, Nr. 64): Իշ 48 կայ հետեւեալ Յիշատակարանը.

«Գրեցաւ թովին ԻճԿԻՐ (= 1713): աւարտեցաւ զեկտեմբերի Ժ. ձեռամբ Էւդոկիացի Սարգիս Եպիսկոպոս սահմթնոյ. ի փոստ Աստուծոյ ամեն»: Այս ձեռագիրը 1730ին Պոլսէն Բարիզ ղեկուած է:

Մերթնցի Մէլքոն Վ. Թասպասեան, Հռոմայ Բորականտայի աշակերտն, որ 1680էն մինչեւ 1708 ին ծննդավայրի Հայերու մեծ մասը կամթողիկէ դարձրեցէն ետեւ՝ գրեթէ բոլոր Հայտանան, Փոքր Ասիա եւ Կիլիկիա շրջած էր Հռոմայ հրամանաւ (Տիգրանակերտ-Բաղէշ-Վան-Մուշ-Կարին-Էլմիսան-Տրապիզոն-Սեբաստիա-Գաղատիա-Խարբերդ-Կեսարիա-Մարտին-Քիլիս-Անթուպ-Սիս-Ատանա-Մարտին) եւ նոյն տեղերը կամթողիկէութիւն մուծան (իւ Օրագրութիւնը): 1708ին Հռոմայ հրամանաւ Սիս կ'երթայ Եպիսկոպոս ձեռնադրուելու Պետրոս Բերիացի Պիծակ (կամ Պիտակ) Կիլիկիան, զոր կանխաւ կամթողիկէութեան դարձուցած էր եւ անոր գաւառութեան թուղթը Հռոմ ղեկած: Այնուհետեւ երբ իր ծննդավայրի բոլոր Հայ. յերբ կամթողիկէ կը դարձնէ, ձեռնադր. անձինքներու եւ Մարտինի Յակոբիկ Ասորիներու Կէորգ Պատրիարքէն 1713ին Տիգրանակերտի վայրին կը մատուցի՝ իբրեւ «Քրանկացեալ եւ թշնամի տէրութեան», ուրիշ շղթայակապ Պոլիս կը բերուի 1714ին, եւ Եպիսկոպոսն առջեւ ինք զինքն արդարաբնելով՝ ազատ իր թողուի, եւ կը մնայ Պոլիս:

Այս միջոցին Պոլին կը գտնուէին Կաֆայի հայ կաթողիկէ Եպիսկոպոսն Յովհաննէս Գեորգեան, եւ Եգիպտոսի Հայոց կաթողիկէ Արքեպս. Ներսիս, որ 1711ին քահանայապետին կաթողիկէ դասնութեան թուղթ տուած էր, Եգիպտոսի Հայոց մէջ կաթողիկէութիւն տարածած, եւ այս պատճառաւ իր Աթոռէն մերժուած (տ. Նանէ Davidian, Aperçu, Cairo 1910, էջ 7, որ այս նամակն 1700ին գրուած կը դնէ): Պոլին էր նաեւ մեր Սարգիս Եպս. Ն Սահէթճի:

Արդ Մելքոն Արք. միաբանեցաւ սոյն երեք եպիսկոպոսներու եւ Լատինաց Ռայմոնտ Կալանի (1709—1720) Նուիրակ-Եպիսկոպոսին հետ, եւ Գաղղիոյ Comte des Alleurs դեսպանին քով խորհուրդ բերին 6 Հոկտ. Ն. տ. 1714ին, եւ որոշեցին՝ Նոյն դեսպանին քով կաթողիկէ Հայերու գաղտնի ժողով մը գումարել, եւ խորհիլ թէ իրենց այս թշուառ վիճակէն եւ հաւածանքներէն ազատելու համար ինչ դարման կարելի է: Ժողովը գումարուեցաւ 22 Հոկտ. Ն. տ. 1714 Գաղղիոյ դեսպանատունը, ուր գտնուեցան յիշեալ Եպիսկոպոսներէն զատ՝ Գեոպանն անձամբ, եւ Հայ կաթողիկէ աշխարհական երեւելիներէն 70 հոգի. եւ որոշեցին որ Եպարքոսին ներկայանան եւ կաթողիկէ Հայերու համար Հայոց մէջ անկախ Պատրիարք մը (Մելքոն Արքեպ. էր) եւ եկեղեցի մ'ուղեմ, հալածանքներէ ազատ իրենց իրոնք պաշտելու. առ այս պէտք եղած ծախքերը վճարելու յանձնառութեամբ, որ ըստ հաշուին 12 քանի չափ պիտի ըլլար: Պատրիարք մէջ ազգեցիկ թուրք մ'ալ խոստացաւ այս գործն ի գլուխ հանել եւ փոխարէն 10 քանակ եւ ժամացոյց մը կը խնդրէր: Լատին Արքեպ. անմիայն աջակցութիւն խոստացաւ՝ եւ Լատին եկեղեցիներու մեծաւորներուն արգելեց բանադրանքով, որ երեք ամսոյ չափ կաթողիկէ Հայերու հետ յարաբերութեան մէջ չմտնեն եւ զերեւել իրենց եկեղեցիներ շինգունին, որպէս զի գործին յաջողութեան համար Հայոց Պատրիարքը պատճառանք չունենայ: Այս հրամանին միայն Յիսուսեան կրօնաւորները հակառակ գործեցին:

Անդիէն Յովհ. Գանձակեցի (Կնձեցի) Պատրիարքն Հայոց (21 Մարտ 1714—1715 Սեպտ.) յոստենեցաւ ձեռք իմանալով պատրաստութիւնները, փութաց Եպարքոսին նուերելով, եւ հաղորդեց անոր՝ որ կաթողիկէ Հայերը գաղտնի ժողովը կազմած են Գաղղիոյ դեսպանին քով, Ֆրանկ եղած եւ տէրութենէ պիտի ապստամբին: Եպարքոսն հրամայեց ծա-

ծուկ պահել, եւ 1714 Նոյ. 5ին (Ն. տ.) յանկարծակի բռնեց Սահէթճի Սարգիս եւ Ներսիս Եպս.ները եւ Հայ կաթողիկէ վարդապետ մը եւ բանտարկեց: Մելքոն Արքեպ., որ Գաղղիոյ դեսպանին ապարանքն ապաստանէր, իսկ Յովհաննէս Եպս. Աստորիոյ դեսպանատունը, կաթողիկէ ժողովրդեան հրամայեց՝ որ Բ. Գուռ երթան եւ իրենց վարդապետներն ուղեն: Եւ ընդ որն իբր 200 հոգի գացին եւ պահանջեցին: Չափուշ Պալին իւրաքանչիւրն արձանագրեց, եւ յետոյ ըսաւ. 'Ցաւաւին չորս վարդապետ կալ դուրսը, առանց ասոնց ներկայութեան ձեր դատը չի նայուիր, եւ եթէ երեք օրուան մէջ զատիք չբերէք, ամենքդ կը կախուիք, Եւ այսպէս Մելքոն Թասպասեան Արքեպ., Յովհ. Ա. Նիկիմիդացի (Բորթաբաղնայի աշակերտ, միսինար եւ գրագէտ), Յովհ. Ա. Պէշկիթաշի եւ Աստուածատուր Ա. Պարսկաստանցի իրենց թագաւորէն ելան յօտարակամ գացին Բ. Գուռը, ուր Եպարքոսը ձեւական հարցումներէ տեսւ՝ ամէր մէկտեղ չլլնայաւ. կապ նետել տուաւ Նաւարան, որոնց յետոյ ընկերացաւ նաեւ Յովհ. Եպիսկոպոս:

Պոլսոյ գլխաւոր նաւարանը կը գտնուէր, ինչպէս ցայսօր, Գաւրմ փաշայի ծովեզրը: Մահապարտ գերիներն ու յանցաւորները կը նետէին կամ թիւրաւն (ջիւրէկ, les galères), ուր ցմահ թի պիտի քաշէին պատերազմական եւ պետական նաւակներու մէջ, եւ կամ աւելի սաստիկ՝ նաւայան (թերսանե, le bagne), ուր արդէն իբրեւ մահապարտ չլլնայալկապ վիճակի մէջ, անխնայ հարուածներու տակ եւ տառապանաց մէջ կ'աշխատեցնէին նաւաշինութեանց, իսկ գիշերները կը նետէին նկուղներ: Ասկէ ազատիլ կարելի էր միայն մահապատկանալով, կամ ծանր դրամով՝ արձակման թագաւորական գիր հանել տալով, եւ կամ մահաւամբ:

Այս միջոցին Արահամ՝ Հայ կաթողիկէ Արքեպ. Ռեբիոյ (Հալէպ), ի Գոքը Ասիա առաքելական ուղեւորութիւններ կատարելէն տեսն՝ Տրապիզոն հաստատուած, տեղւոյն Առաջնորդութիւնը ձեռք բերած էր եւ ժողովրդեան մէջ կաթողիկէ հաւատը կը տարածէր: Իր պաշտպանն՝ Կիւմիւշխանացի Խաճա Պաղտասար, որ Պոլսոյ մէջ շատ ազգեցիկ Հայ կաթողիկէ մըն էր, այս գործին համար Տրապիզոն գացած էր: Տեղւոյն Հայերն ասոնց դէմ ծանր ամբաստանութիւններ բերին, եւ վալին՝ Պոլսէն եկած հրամանին համեմատ, զԱրահամ Արքեպ. բռնեց եւ չլլնայալկապ Պոլսն ղրկեց՝ Կարնեցի

երեք նշանաւոր կաթողիկէներու հետ, որոնց անունն էր Յովհաննէս Ետիփէրէն, Թելպիս Կարապետ եւ Ղունտարձի Մահապի Կիրակոս, որ «փիլիսոփոս» կը կոչուէր: Իսկ զՊաղտասար Տրապիզոնի մէջ կ'սկսէ: Արարհամ 1715ին Պոլիս հասաւ եւ նուարան նետուեցաւ միւս ընկերներուն քով:

Մելքոն Արքեպ. խոստովանողական մահուամբ նշնանեղ վախճանեցաւ 1716 Ապր. 25ին: Արարհամ իբր 1717ին սկիզբը Եպար-թոսին Հրեայ վաճառականին միջնորդութեամբը, որ նոյնպէս ասոնց քով նաւարան նետուած եւ երեք օրէն Եպարթոսի ձեռքը ազատած էր, իր խոստման համեմատ արձակել տուաւ Արարհամը, որուն յաջերն ու մօրուքն ամուղղովին թափուած էին: Արարհամ յետոյ 1739ին Կաթողիկէ Լալբերու առաջին Կաթողիկոսն եղաւ ի Բերիա եւ լիբանան նստաւ: Իսկ Յովհ. Եպս. Կաֆայի մինչեւ 1716ի վերջերը տակաւին բանտարկեալ էր (Թղթ. Բորթականայի, 3 Օգ. 1716. Դիւ. Կիզիկոն. Կիզիկոն, ի Պոլ.):

Իսկ մեր Սարգիսն եւ Երեմիայն բանտարկուած օրերն իսկ նետուեցին խալիփախը եւ մահամտական եղան: (Թղթ. P. Fr. Hyacintheի Հոկոս, եւ Նոյ. 1714: Թղթ. Հաճի Գարու թիւնի ի Կ.Պոլիս, 20 Հոկոս. 1717, Դիւ. Միւ. Վենետ.: Գեորգ Գլիկի Յովհաննէսեանց՝ «Սահէթձի եւ Երեմիա վարդապետքն ուրացան ի կռփն երկարեակաց ՌձկԿ. Նոյ. Գ. Դշբ., 2Եռագիր առ Տր. Վ. Թորգոմեանի: Եւ այլք:») Գեպքին մանրամասնութիւնքն ծանօթ չեն:

Սարգիս ուր էր, ինչ եղաւ այնուհետեւ, անծանօթ էր ցարսոր: Բարեբախտաբար անոր գրական անընդհատ գործունէութիւնը կ'առաջնորդէ մեզի կենացը մնացեալ արարհատը գտնելու: Սարգիս անկէ ետեւ Պոլիս մնացած է երկար տարեւ, զընացեալ, պահուելու լատին կրօնաւորներու քով: Յետոյ Պոլսէն փախած՝ Հոռոմ հաստատուած է, ուր եւ կաթողիկէ հաւատքին մէջ վախճանած է: Իրեն հետ փախած կ'երեւալ նաեւ Երեմիա ի Հոռոմ:

1719ին տակաւին Պոլիս կը գտնուէր Սարգիս, վասն զի Ստեփ. Լեհացոյ թարգմանած «Ծովեպոսի վասն Հրէեց զատերազմին», մէկ ձեռագիրը (Էջմիածնի Մատ., 802ցակ Կարենեանց Թ. 1695, նոր Թիւ 1736, էջ 247ա) ունի հետեւեալ յիշատակարանը, ինչպէս կը գրէր ինձ Երուանդ Վ. Տէր Միսանեանց Էջմիածնէն 2 Յունիս 1908 թուականաւ.

«Գրեցաւ պատմութիւնս Յովեպոսի ի լաւ եւ ընտիր օրինակ թփն Լալայո ՌձկԱԸ (= 1719) ի Սահէթձի ու մեմնէ անխելոյ. սակայն ինքեմ յիշել ի Տէր. զի Թերեւս աղթիւք ձեր ներու մէջ չհարցնէի ինձ. եւ աւարտեցաւ ի Մարտի Ա. ի քաղաքս Ըստամպոլ ի Ղալթիայ, ի թաղն Պէկոլլի կոչեցեալ ի մենարանի իմում. ի փառս Աստուծոյ ամենազօրի եւ Փրկչին Յիսուսի, ամեն», ինչպէս կը տեսնուի թէպէտ զընացեալ տակայն չի համարձակիր իր անունը տալ. բաւ կը համարի իր անվերպելի Սահէթձի մականունայն մասնանշել իւր զինք:

Սարգիս 1725ին արդէն Հոռոմ կը գտնուէր, վասն զի նոյն թուին աւարտած է ընդօրինակութիւնը ձեռագրի մը՝ որ միաբնակաց դէմ շարագրուած է (Անտ. Մատ. Թիւ ՄիւԳ.),

Այս գիրքն երեք մասէ բաղկացած է, շարագրուած Ստեփանոս Գաշաեցիէ, այսինքն՝ Ա. Մախաղ փորասաց, 1700 Յունասարին յօրինուած: Ասոր յիշատակարանին մէջ կը գրուի. «Գրեցաւ եւ աւարտեցաւ ի թուոյ փրկչին 1725 հոկտեմբերի 31, ձեռամբ Սարգիս Եպիսկոպոսի եւ զօրիպացոյ, որ եմ սահէթձի ի Հոռոմ քաղաքի...», Բ. Կոչնակ ճշմարտութեան, շարագրուած 1714—5ին ընդդէմ Յովհ. Զուլպեցոյ 1688ին տպած «Գիրք խնայէտ համառօտ... վասն հաւատոյ դաւանութեան», գրքին: Ասոր վերջը կայ՝ «Գրեցաւ եւ աւարտեցաւ սա որ կոչի «Կոչնակ ճշմարտութեան», ի թուոյ փրկչին 1725, հոկտեմբերի 25, ձեռամբ Սարգիս Եպիսկոպոսի եւ զօրիպացոյ, որ եմ սահէթձի, ի սուրբ քաղաքն Հոռոմ...», Գ. Խնդիր ուղղութեան, շարագրուած 1688ին Աղբթ. Վ. Զուլպեցոյ հաւարած է անպան «Ժողովածոյ...», գրքին դէմ: Վերջը՝ «Գրեցաւ եւ աւարտեցաւ սա որ կոչի «Խնդիր ուղղութեան», ի թուոյ Փրկչի 1725, ապրիլի 23, ձեռամբ Սարգիս Եպիսկոպոսի եւ զօրիպացոյ, որ եմ սահէթձի, ի սուրբ քաղաքն Հոռոմ, ի վասն Լալայո, ընդ հովանեաւ Մարիամու եպիսկոպոսի...», Այստեղ Սարգիս կը ներկայանայ համարձակ, Ա. Աթոռէն արդէն վերահաստատուած իր եպիսկոպոսական աստիճանին մէջ: Այս գեպքերու պարագաները կարելի պիտի ըլլայ Ս Աթոռոյ դիւաններէն տեղեկանալ:

Աւելի տեղեկութիւններ կը պակսին առ այժմ. սակայն շատ յուսալի է՝ որ այս գործունեայ բանասիրին ուրիշ գրութիւններն ալ գտնուին մատենադարաններու մէջ, որոնք կեն.

